

DEVLET-TOPLUM İLİŞKİSİ YAKLAŞIMIYLA BULGARİSTAN'DAN 1989 ZORUNLU GÖÇÜ*

Sevim HACIOĞLU**

*“...Gözlerin arkaya çevrilmeyerek, pervâsız,
Yürü! Hür mâviliğin bittiği son hadde kadar.
İnsan, âlemde hayâl ettiği müddetçe yaşar.”
Yahya Kemal Beyatlı*

ÖZET

Bulgaristan Müslüman ve Türklerinin 1989’da tabi tutuldukları toplu göç, zorunlu bir göçtür. Sürgün olarak nitelenebilir ki sürgün, eski devirlere ait bir devlet idaresi usulü olup Roma ve Osmanlı İmparatorluklarında asayiş gereği tatbik edilmiştir. Bulgaristan idaresinin 1989’da başlattığı göç, meskûn Müslüman-Türk azınlığının barışçıl ve zararsız bir nüfus olması sebebiyle elzem bir idari tedbir olarak nitelenemez. Dönemin Bulgar hükümeti anılan göçün “zorunlu göç” olarak saptanabilmesini önleyecek uygulamalar benimsemiştir. Fakat yaşanan muhacereti “zorunlu göç” tabiriyle nitelenememek için gerçek bir sebep yoktur.

Anahtar Sözcükler: 1989 Göçü, Zorunlu Göç, Bulgaristan’daki Türk Azınlığı, Bulgaristan’daki Müslümanlar.

* Bu makale Kırklareli Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezince 2 Mayıs 2014 tarihinde gerçekleştirilen **25. Yıldönümünde 1989 Bulgaristan Göçü’nü Anna Etkinlikleri** çerçevesindeki “25. Yıldönümünde 1989 Bulgaristan Göçü” Paneline sunulan “Sosyolojik Bakımdan Göç Olgusu ve Bulgaristan’dan 1989 Zorunlu Göçü” başlıklı tebliğden hareketle yazılmıştır. Bu etkinliğin düzenlenmesinde emeğini esirgemeyen Kırklareli Müdür Vekili Öğr. Gör. Ahmet Altay’a teşekkürümle.

** Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, E-mektup: hacioğlu.sevim@gmail.com.

**1989 FORCED IMMIGRATION FROM BULGARIA THROUGH
THE ASPECT OF STATE-SOCIETY RELATIONSHIP**

ABSTRACT

The migration to which the Muslim and Turkish population of Bulgaria was submitted in 1989 year was a forced migration. It may be defined as an exile since exile was a measure to protect the social order from old ages as it was applied in the Roman and Ottoman Empires. The migration, started by the Bulgarian state in 1989 may not be defined as a governmental protective measure because the Muslim-Turkish minority was a peaceful and harmless population. Even if the Bulgarian state administrative applications do not permit to define this migration as “forced”, there is no real reason to deny that the experiences of the immigrants were otherwise.

Keywords: 1989 Migration, Forced Migration, Turkish Minority of Bulgaria, Muslims of Bulgaria.

Giriş

Bulgaristan'dan 1989 yılında yapılan toplu göç, Rumeli'den Türkiye'ye 19. yüzyıldan beri vuku bulan göçlerden sadece biriydi. Teorik açıdan, bulunduğu memlekette salt ekonomik sebeplerle barınamamak bile beraberinde göç etme mecburiyetini getirebilir. Bu anlamda “zorunlu” göçün salt siyasi dışlama koşullarında gerçekleştiği algısı, göçlerin tabiatını açıklamıyor. Günümüz dünya düzeninin, sayısız insan kafilesinin çağlar boyunca (çeşitli mecburiyetler sebebiyle) yer değiştirmesiyle, yani göçler sayesinde oluştuğunu biliyoruz. Dolayısıyla, dönem dönem göç ederek ikamet edilen mekânı değiştirmenin insan hayatının bir parçası olduğu anlayışı, göçle ilgili tanımlamalar yaparken ufkumuzu genişletir.

Sosyal bilimciler, tarihçiler, siyaset adamları bugün göçlerin sebepleri üzerinde önemle duruyor. Sebebi bilmek kuşkusuz akabindeki tarihsel silsileyi izleyebilmenin tek yoludur. Ancak bir tarihsel silsileye anlam katan, ilgili sebebi izleyen gelişmelerdir. Göçlerle mekân ve ortam değiştiren nüfus, zamanları, kültürleri, yol kavşaklarını, ayrılığı ve buluşmaları, eski ve yeniye, aşına ve bilinmedik olanı deneyimlerken dönüşür. Göç yıldönümleri bu dönüşümleri yani, büyük ya da küçük ölçekli toplumsal devinimleri inceleme fırsatlarıdır.

DEVLET-TOPLUM İLİŞKİSİ YAKLAŞIMIYLA BULGARİSTAN'DAN 1989 ZORUNLU GÖÇÜ

Göçmenler başlarda, yeni yurtlarına ayak uydurmakla meşgul olur. Memleket özlenir, huzurlu zamanlar yâd edilir, bazen pişmanlıkların, bazen kayıpların üstesinden gelinir, sabredilir, yeniye azmedilir. Hayaller yeni düzen kurmanın peşinden sürüklenir ve zamanla memleketin anısı hatırlardan çıkmaya başlar.

Yakın zamanda ülkemizin gazeteleri ve paylaşım ortamlarında, Rumeli göçmenlerinin geçmişlerini, acılarını, geldikleri toprakları unuttuklarına dair bir genelleme dillendirildi, bu genellemeyi reddeden yanıtlar iletildi. Rumeli göçmenlerinin unutkanlığını eleştiriyle başlayan tartışma bu unutkanlığın muhtemel sebeplerini aramaya yöneldi.¹ Rumeli'den Osmanlı Devleti ile Türkiye yönündeki göçlerin her biri ayrı değerlendirmenin konusuyken ve de Osmanlı Devleti'nden ya da Türkiye'den yapılmış göçlerle karşılaştırılmaları ziyadesiyle meşakkatli bir deneme olmaya mahkûmken, Rumeli'den göçler çok genel hatlarla Anadolu'dan göçlerle karşılaştırıldı.²

Hâlbuki göçmen yaşantısı bakımından önemli olan mesele “unutmak” ya da “unutabilmek” için neler yaptıklarını araştırmaktır; İlber Ortaylı'nın ifadesiyle “...idâme-i hayatı, yani değişen koşullar karşısında insanların ve insan toplumunun nasıl devam ettiğini, nasıl hayatta kalabildiğini...” anlamaya çalışmaktır.³

Dolayısıyla Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989 zorunlu göçünün 25. yıldönümünde bu göçün koşullarını ve günümüz gözüyle nasıl değerlendirileceğini incelemek önem arz ediyor. Bu çalışmanın amacı söz konusu göçün özgünlüğünü görmeye çalışarak devlet-toplum ilişkisi çerçevesinde barındırdığı deneyimleri okumaya vesile olmaktadır.

¹ Etyen Mahçupyan, “Rumeli'nin Sürülmüş Çocukları”, *Zaman*, 8 Ocak 2012, http://www.zaman.com.tr/etyen-mahcupyan/rumelinin-surulmus-cocuklari_1225919.html, (2.06.2014). Buna yazılan cevaplardan bir örnek: Şener Aktürk, “Yorum - Selanik'e dönüş: Müslümanlar, Museviler ve Rumeli'den sürgün”, *Zaman*, 15 Ocak 2012, http://www.zaman.com.tr/yorum_yorum-sener-akturk-selanike-donus-musulmanlar-museviler-ve-rumeliden-surgun_1229635.html, (2.06.2014).

² Etyen Mahçupyan, “Rumeli Göçmenleri”, *Zaman*, 15 Ocak 2012, http://www.zaman.com.tr/etyen-mahcupyan/rumeli-gocmenleri_1229628.html, (2.06.2014).

³ İlber Ortaylı, *Avrupa ve Biz, Seçme Eserler I*, 3. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 227.

1. Günümüze ait bazı değerlendirmelere nazaran sosyolojik yaklaşımla göçler

Bahsi geçen unutkanlık eleştirileri vesilesiyle yazılan gazete makalelerinde “bir göçün *siyasî anlamı*” olduğu ya da taşıdığı vurgusu dikkat çekiyordu. Toplumsal hayatın her yönü siyasetle ilişkilidir. Ancak günümüzde “siyaset” sözcüğünün asıl manasının unutulduğu fikrindeyim. Sözlük anlamıyla siyaset “devlet işlerini düzenleme ve yürütme”yi yani, düzenini sağlamak maksadıyla toplumsal hayatın akışını idare etmek demektir. Çünkü temelde devlet işleri, toplumsal hayatın akışını ifade etmektedir.

Hâlbuki günümüzde siyaset, sıklıkla “yapmak” fiiliyle birlikte kullanılmaktadır ve iletişim alanı (ya da meşhur tabiriyle “medya dünyasında”) ile halk arasında “siyaset yapıyor” ile kastedilen eylem çoğunlukla, günün yahut menfaatin ihtiyaçları doğrultusunda söylem geliştirmek ve söylemde bulunmak, samimi olmamak, art niyetli konuşmak, hatta argo tabiriyle “milleti uyutmak”; güç kazanmak, elindeki gücü menfaati yönünde kullanmak, ikiyüzlü davranmak, arkadan vurmaya hazırlanmak vs. manalarında algılanmaktadır.

Anılan gazete makalelerinde göçlerin “siyasî anlamı”yla ilişkilendirilen ise bir durumu (yani göçü, sürgünü) davaya dönüştürmek, bu davanın peşinden koşmak, bu dava kapsamındaki hukukî, siyasî, sosyal hakları savunmak, korumak vs.’dir.

Göçler toplumsal hayatın, bir nüfus öbeğinin günlerini hangi mekânda idame ettireceği, hangi toplumların hangi mekânda nasıl yaşayacakları vd. yönüyle ilgilidir. Yukarıda belirtilenler doğrultusunda toplumsal hayatın düzenlenmesi, siyaset (idare etmek) demektir. Göçlerin “siyasî dava” olarak tanımlanmasına yoğunlaşmak, toplumsal yaşayış ile geçmişin tecrübesini şimdiki kavrayışlarla sınırlamaktır. Çünkü temelde (asıl mana itibarıyla) göçler her daim siyasî bir ya da birkaç sebeple meydana gelir. Bu bakımdan göçlerin siyasî anlam *taşıdığını* vurgulamak 20. yüzyıl yaklaşımı olarak nitelenebilir.⁴ Dolayısıyla göçler, (salt toplum-

⁴ 20. yüzyıl, Aydınlanma dönemiyle yükselen insancıl fikirlerin berraklığını yitirdiği, asıl anlamları zayıflatmak maksadıyla yapay anlamların itina ile türetilmesine şahit olduğumuz bir zaman dilimidir.

DEVLET-TOPLUM İLİŞKİSİ YAKLAŞIMIYLA BULGARİSTAN'DAN 1989 ZORUNLU GÖÇÜ

devlet idaresi anlamıyla) siyasetin neticeleri olarak incelenmelidir ve göçlerin bu asli özelliği, göçlere yakıştırılan tanımlardan ayırt edilmelidir. Sosyolojik yaklaşımla göçler, sürgünler, toplum ile yaşadığı mekân arasında yahut toplumlar arasında yeni bağlar kurma veya eski bağları koparma eylemi olarak açıklanabilir. Toplumların aralarında kurdukları ve bir toplumun mekânıyla kurduğu iletişim ağının değişmesi ya da değiştirilmesidir. Yeni ilişkilerin inşa edilmesine; eski ilişkilerin ayıklanmasına zemin, fırsat bulunması ya da yaratılmasıdır. Elbet bir göçü, bakış açımız doğrultusunda “olumlu” ya da “olumsuz” bir vaka olarak tanımlama serbestisi vardır. Ancak sosyolojik yönleriyle her bir göçü tek bir kavram ile nitelendirmeye çalışıyorsak, tüm göçleri “mevcut durumu değiştirmek” girişimi olarak değerlendirmeliyiz. Bu noktada inceleyeceğimiz mesele, ilgili göçün hangi anlama yorulabileceği değil, hangi durumu değiştirmek maksadıyla yapıldığıdır. Durumun değiştirilmesini gerektiren koşul ve niyetlerin ne olduğudur. Söz konusu koşul ve niyetler ise karşımıza artık tek bir değerlendirme çatısı altında toplayamayacağımız büyük bir göçler çeşitliliğini çıkaracaktır. Bu çeşitlilik bizlere karşılaştırma imkânını sunacaktır doğal olarak, ancak söz konusu karşılaştırmalar her halükarda göreceliliği içerecektir.

2. Göçleri, sürgünleri devlet-toplum ilişkisi yaklaşımıyla okuyabilmek

Bulgaristan'dan 1989 yılında meydana gelen zorunlu göçünü irdelemeden önce ise “sürgün”, “tehcir”, “muhaceret” olgularına dair bir hatırlatma yapmalıyız.

Tarihsel bağlamda sürgün, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğunda olduğu gibi Osmanlı Devletinde de “eski bir idarecilik geleneğidir”.⁵ Bu anlayışta nüfusun dengeli ya da stratejik ihtiyaçlar doğrultusundaki dağılımı barış ve savaş zamanlarının teminatıdır. Sürgün, bazen yeni fethedilen toprakları şenlendirmenin, bazen ise asayişî sağlamak adına çekince duyulan topluluğu uzaklaştırmanın yoludur. Bir cezaî yaptırım olarak sürgünün geçmişi hayli eski çağlara uzanır ve toplum ayırt etmez. Dolayısıyla anılan idarecilik geleneği çerçevesindeki göçler (asli anlamıyla) *siyasî* olgulardır.

⁵ Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 11, Yıl 1949-50, no. 1-4, s. 548; C. 13, Yıl 1951-52, no. 1-4, s. 57 vd.

SEVİM HACIOĞLU

Tamamıyla nesnel bir yaklaşımla Bulgaristan'dan sadece 1989'da değil, 93 Harbinden itibaren aralıklarla sürülen Müslüman ve Türk nüfusun göçleri, bu eski devlet geleneğini örneksemiş bir *idari tedbir* olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Bulgaristan'ın bir iç siyaset tedbiri olarak nitelendirilmesine rağmen 1989 sürgünü, 19. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli'den Anadolu yönündeki çoğu göç gibi, Rus İmparatorluğunun Doğu ya da Osmanlı Devleti konulu politikasının türevi olduğunu düşünmemek elde değildir.

Bu idari tedbir hangi endişelerin sonucu idi? Anılan göçlerin başlama tarihine gidildiğinde sebebin 1878 Ayastefanos müzakerelerinde dile getirildiğini görürüz.

1876 İstanbul Konferansı'nda yani Osmanlı-Rus Savaşının başlamasıyla neticelenen diplomatik görüşmelerde Büyük Devletler, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında yerel yönetimlerin kurulması ve Hıristiyanların bu yönetimlerde yer alması hususlarında taleplerde bulunmuştu. Bu bağlamda 1878'ye değin Müslüman nüfusun meskûn olduğu topraklarda kalamayacağı gibi ifadelerin zemini yoktu.

İstanbul Konferansı'na katılan devletlerden biri olan Rusya, müteakip savaşta galip geldikten sonra Ayastefanos görüşmelerinin ilk oturumunda farklı taleplerde bulunmuştur. Rus heyeti, savaş esnasında pek çok Müslüman ahalinin topluca göç ettiği ve bu sebeple durumun değiştiğini ve Müslüman ahalinin Bulgaristan'da ikametinin bundan böyle *imkânsız* olduğunu ileri sürmüştür.⁶

Görüşmelerin neticesi olan Ayastefanos Antlaşması metnine bu talebi doğrulayan bir madde geçmemiştir. Bu bakımdan Rus heyeti ilk görüşmede talepler çitasını yüksek tutmayı çalıştığı akla gelmektedir. Ancak bu istemi Rusya'nın dillendirdiği bir zihniyet ya da eğilim olarak algılamak pekâlâ mümkündür. Nitekim 1989 göçü dönemi ve sonrasında Bulgaristan'da halk arasında dillerde olan "Türkler Türkiye'ye" düsturu bu zihniyetle örtüşmektedir.⁷

⁶ BOA, HR.SYS.,1219/5-40-42; Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Sınırlarının Oluşumu ve Bu Sürecin Türkiye'ye Etkisi (1876-1919)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof.Dr. Halil Bal, İstanbul, 2009, s. 103 vd.

⁷ Kişisel anı.

DEVLET-TOPLUM İLİŞKİSİ YAKLAŞIMIYLA BULGARİSTAN'DAN 1989 ZORUNLU GÖÇÜ

Tarihsel süreci izlediğimizde ise bu zihniyetin Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlığın aralıklarla göç etmesiyle somutlaştığını görüyoruz.

Nesnel açıdan Müslüman ve Türk nüfusun Rumeli topraklarından sürgün edilmesi bir siyasî tedbirdi. Niyet, Rumeli'deki Hıristiyan tebaanın yönetime katılmanın çok ötesinde siyasetin yegâne hâkimi olmasıydı. Değiştirilmek istenen durum, nüfus dengesidir. 19. yüzyılın ortalarında Rumeli'de Hıristiyan nüfusun çoğunluk oluşturması, Rusya ve Büyük Devletlerin ihtiyacıdır.

Bu çerçevede Müslüman ve Türk nüfusun Rumeli'den çıkarılması *çekince duyulan*'dan ziyade, *mevcudiyeti arzu edilmeyen* bir toplumun bölgeden uzaklaştırılmasıdır. Zira 19. yüzyılda Rumeli'de asayişsizlik sebebi çoğunlukla, özerkliğini arzulayan Hıristiyan tebaadır.

Dolayısıyla dışlama, ayrımcılık sebebiyle meydana gelmesine ve günümüze ait türetilmiş tabirler bağlamında *kusursuz* “siyasî anlam” taşımaya rağmen, temelde Rumeli göçleri ve özelde 1989 zorunlu göçü (yani Bulgaristan'ın bu idarî tedbiri) ilk bakışta Doğu Roma İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Rus İmparatorluğunun aldığı tedbirlerden farksız addedilebilir. Nitekim 1989 senesinin devletlerarası siyasî koşulları dikkate alınırsa, Bulgaristan Doğu Bloku ülkelerinden biri olmasaydı belki bu sürgün Avrupa devletlerinin dikkatini çekmeyen, sıradan bir içişleri meselesi olarak nitelenebilirdi.

3. Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989 zorunlu göçü: devletin hilesi tanım yapmaya manidir

Bulgar hükümeti Müslüman-Türk azınlığını zorunlu göçe tabi tutma gerekçesi olarak Mayıs 1989'da çeşitli il ve ilçelerde yapılan protesto yürüyüşlerini andı.⁸ Bulgar kamuoyunda Türklerin tehlikeli, hatta Bulgarların hayatına kastetmeye meyilli bireyler oldukları yönünde olumsuz yargı ve endişeler yaygınlaştırıldı. Kamuoyunun bu endişesi, Müslüman ve

⁸ Bu yürüyüşler hakkında bilgi için bkz. Zeynep Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Editörler: Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, YTÜ Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) ve Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED) Yayınları, İstanbul, 2012, s. 220 vd.

SEVİM HACIOĞLU

Türk azınlığının toplumsal huzur ve barışı için tehdit unsuru olduğu, ülkeden göç ettirilmeleri gerektiği düşüncesini pekiştirme işlevini gördü.⁹

Anılan tarihe değin devletin söyleminde yer etmemiş bu iddia sayesinde göçün gerekçesi, Bulgaristan'da *olası* asayışsızlığı önlemek olarak gösterildi. Devletin niyeti, ilk bakışta, güvenliği temin idi. Ancak 1989 yılına varan tarihsel süreç ile hükümetin anılan toplumu ihraç etme usulünü incelediğimizde bu izah geçersiz kalıyor.

1989 göçü zorunlu bir göçtür. Eskiden kullanılan tabirlerle hicrete tabi tutmadır (göçmenlere Türkiye'de atfedilen statü ile "muhacerettir"). Ancak bu nüfusun hangi sebeple sürgüne yani bir devlet yaptırımına tabi tutulduğu belirsiz olduğundan, bu göçün Rumeli'den diğer sürgünler gibi *mevcudiyeti arzu edilmeyen* bir toplumun uzaklaştırılmasına tekabül ettiğini saptamalıyız.

1950'ler itibariyle düzenli bir eritme siyasetine tabi tutulduklarını hatırlanır ve bu siyasetin ilgili azınlığın sosyo-kültürel kimliğini sekteye uğrattığı dikkate alınır¹⁰ Bulgaristan Türklerinin, 1989'da toplu olarak göçürülmeleri sebebi bulunamaz. Bu keyfiyet ancak, ilgili nüfusun kimliği değişse (Bulgar kültürünü tamamıyla özümsemesi koşulunda) dahi ülkede kabul görmeyeceği bağlamında anlamlandırılabilir. Dolayısıyla Bulgar devletinin bir idari tedbir aldığı ileri sürülse de bu tedbir salt güvenlik, asayiş endişesi gerekçeleriyle izah edilemez. Bu bakımdan 1989 zorunlu göçünü, devlet geleneği olarak uygulanan sürgünlerle bir tutma imkânı yoktur.

20. yüzyılın uluslararası hukuk kaideleri bağlamında da bu göçün tanımını yapmak zordur. Hatta Bulgaristan'dan Türkiye'ye intikal şekillerini irdelediğimizde "zorunlu göç" kavramının dahi hükmünü yitirdiği bir durumla karşılaşırız.

Mayıs 1989 itibariyle Bulgaristan Türkleri özelinde olumsuz bir söylemin dillendirilmesi evvelinde Türkiye ile Bulgaristan arasında diplomatik bir diyalog yürütülmüştür. 1985 isim değiştirme zoraki uygulaması sonrasında Türkiye'nin diplomatik girişimleri 1988'de anılan

⁹ Kişisel anılar.

¹⁰ Bilgi için bkz. Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof.Dr. Mehmet Saray, İstanbul, 2002.

DEVLET-TOPLUM İLİŞKİSİ YAKLAŞIMIYLA
BULGARİSTAN'DAN 1989 ZORUNLU GÖÇÜ

nüfusun Türkiye'ye göçü hususunda görüşmelerin yapılmasıyla neticelenmiştir, yani bir toplu göç her iki tarafça öngörülmüştür.¹¹

Dolayısıyla Bulgar hükümetinin Mayıs 1989'de “tehlikeli” olarak nitelediği Türk azınlığını ülkeden çıkarma gerekçeleri bulması ile bu ikili görüşmelerin yürütülmüş olması tezatır.

Göç öncesindeki diplomatik görüşmelerin varlığı, bir ülkenin (Bulgaristan) bir kısım nüfusunu göç ettirmeyi istediğine ve diğer ülkenin (Türkiye) bu nüfusu kabul etmeye niyetli olduğuna işaretir. Bu usulün uygulanması bakımından ise 1989 göçü “ikili anlaşmaya dayalı nüfus aktarımı”nı yani bir mübadeleyi andırmıştır.

Öte yandan göç başladığında Türkiye'nin bu nüfusun ancak bir kısmını kabul edebilmesi ve belli bir tarihte sınırları kapatması, bu muhaceretin bir “zoraki sürgün” olarak nitelenmesine manidir. Dolayısıyla zorunlu bir göç olan bu olgunun hangi tabirlerle eksiksiz olarak tanımlanacağı bir soru işaretidir.

Bu hususlara ilâveten, söz konusu göç bir yandan Bulgar hükümeti, diğer yandan göç edecek olanları kabul ettiğini beyan eden Türk hükümeti tarafından yapılan duyurularla başlatılmıştı. Fakat Bulgaristan, göç etmeyi “*arzu edenlerin*” yetkili mercilere yurt dışına çıkışlara mahsus pasaport için bizzat başvuruda bulunmalarını istemişti¹². Bu uygulamadan dolayı görünüş itibarıyla arzu eden kişiler Türkiye'ye pasaportlarını alarak, seyahate çıkmıştı. Nitekim 1989 göçü Bulgar basın ve akademik literatürüne “*голямата екскурзия* (büyük seyahat)” olarak geçmiştir. Yani Bulgar gazeteci ve yazarları bu toplu göçü ya da sürgünü mukabil kelimelerle anamayacak derecede müşkül bir duruma düşmüştü.

Devletin tutumunun sorgulanmasını önleyen bu *tedbirle*, yani *bireylerin pasaport talep etmesi uygulamasıyla* Bulgar hükümeti (gerçekte, bir kısım nüfusunu sürerek) bir “devlet tedbiri” almış görünüyordu ve

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Engin Lütem, “1984-89 Dönemi Türkiye'nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü”, *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Editörler: Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, YTÜ Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) ve Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED) Yayınları, İstanbul, 2012, s. 159 vd.

¹² Kişisel anı.

SEVİM HACIOĞLU

kendi iradeleriyle ülke dışına çıkan Türk asıllı vatandaşlarının akıbetinden sorumlu tutulamayacaktı.

Bir başka “tasnif dışı” uygulama ise ilgili mercilerin bazı kişilere pasaport teslimini geciktirdikleri, bazılarına ise hiç vermedikleridir. Dolayısıyla bireylerin gönüllü olarak seyahate çıktıklarını ileri sürecek şekilde düşünülmüş bu uygulama da gereğince yürütülmemiştir.

Tüm bunların yanı sıra göç esnasında (daha ziyade mübadele koşullarında uygulanan) uluslararası hukuk kuralları kısmen de olsa dikkate alınmıştır. Bireysel arzularıyla “seyahate” çıkanlar kısa sürede sınırdaki kalabalık bir kitle oluşturunca, olası bir karmaşayı önlemek üzere kontrollü, kademeli ve Türkiye ile Bulgaristan arasında eşgüdümlü bir nüfus aktarımı gerçekleştirildi. Yerleşim alanlarından çıkışları, yolculukları, sınırdaki bekletilmeleri, sınırı geçişleri ve Türkiye’de ilk aşamadaki iskânlarına değin göçmen konvoylarına her iki ülkenin güvenlik güçlerinin nezaret ettiği, acil sebeplerle de olsa konvoydan ayrılmak izne tabiydi vs.¹³

Sonuç

Göçler, toplumsal yaşantının ve devlet geleneğinin doğal ve olağan unsurudur. Sebepleri, koşulları, akıbetleriyle sayısız türünü tanımlamak mümkündür. Günümüzde göç eden kitleler tarafından göç edilen ülke nezdinde yitirilen hakları geriye dönük talep etmede sıklıkla mağduriyetle bağdaştırılmaktadır. Mutsuzluk ve mağduriyetle seyretmeyen göçler büyük olasılıkla yoktur. Fakat toplumların yer değiştirmesi dünya ölçeğinde çok yönlü görünüm ve anlam arz etmektedir.

Bulgaristan’dan Türkiye’ye 1989 toplu göçü özelinde, göçten önce ve göç esnasındaki uygulamalar sebebiyle eksiksiz bir kavramsallaştırma zordur. Sanki Bulgar hükümeti göçmenlerin mağduriyetiyle yüzleşmekten kaçınmış ve dışarıdan “güzel” görünsün diye bu toplu sürgünü elinden geldiğince süslemiştir.

Anılan göç ayrımcı bir zihniyetin neticesi olduğundan ve zoraki yaptırımlarla gerçekleşmişken, Bulgar hükümetinin hamlelerine rağmen bir “zorunlu göç”tür. Özellikle de barışçıl ve devlete ya da diğer toplumsal

¹³ Kişisel anı.

DEVLET-TOPLUM İLİŞKİSİ YAKLAŞIMIYLA
BULGARİSTAN'DAN 1989 ZORUNLU GÖÇÜ

gruplara zararı dokunmayan bir azınlığın hedef olarak görülmesi ve gösterilmesi; bu azınlığa çeşitli baskıların uygulanmasını takiben göçe tabi tutulması bakımından bu keyfiyet sabittir.

KAYNAKÇA

BOA, *HR.SYS.*, 1219/5-40-42.

Aktürk, Şener, “Yorum - Selanik’e dönüş: Müslümanlar, Museviler ve Rumeli’den sürgün”, *Zaman*, 15 Ocak 2012, http://www.zaman.com.tr/yorum_yorum-sener-akturk-selanike-donus-muslimanlar-museviler-ve-rumeliden-surgun_1229635.html, (2.06.2014).

Barkan, Ömer Lütfi, “Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 11, Yıl 1949-50, no. 1-4; C. 13, Yıl 1951-52, no. 1-4.

Hacıoğlu, Sevim, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof.Dr. Mehmet Saray, İstanbul, 2002.

_____, *Bulgaristan Sınırlarının Oluşumu ve Bu Sürecin Türkiye’ye Etkisi (1876-1919)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof.Dr. Halil Bal, İstanbul, 2009.

Lütem, Ömer Engin, “1984-89 Dönemi Türkiye’nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü”, *89 Göçü: Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Editörler: Neriman Ersoy-Hacısalihioğlu, Mehmet Hacısalihioğlu, YTÜ Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) ve Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED) Yayınları, İstanbul, 2012.

Mahcupyan, Etyen, “Rumeli’nin Sürülmüş Çocukları”, *Zaman*, 8 Ocak 2012, http://www.zaman.com.tr/etyen-mahcupyan/rumelinin-surulmus-cocuklari_1225919.html, (2.06.2014).

SEVİM HACIOĞLU

_____, “Rumeli Göçmenleri”, *Zaman*, 15 Ocak 2012, http://www.zaman.com.tr/etyen-mahcupyan/rumeli-gocmenleri_1229628.html, (2.06.2014).

Ortaylı, İlber, *Avrupa ve Biz, Seçme Eserler I*, 3. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Zafer, Zeynep, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, *89 Göçü: Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Editörler: Neriman Ersoy-Hacısalihoglu, Mehmet Hacısalihoglu, YTÜ Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) ve Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED) Yayınları, İstanbul, 2012.